

Folkhögskolans idélinjer

Författare:

Kerstin Mustel

När folkhögskolorna trädde in på scenen på 1800-talet satte de sig upp mot det etablerade samhällets kunskapssyn och pedagogiska riktlinjer. Folkbildarnas mål var den gången klara och entydiga: Bildning och medborgarkunskap skulle ge den enskilde redskap för att ta makten över sitt eget liv och för att tillsammans med andra påverka och förändra samhället. Ökad kunskap till den stora massan skulle kunna förändra världen.

Tärna folkhögskola

Bildning, medborgarkunskap och personlig utveckling

Kärnan i den svenska folkhögskolans idégrund kommer från liberalismen, den kristna humanismen och upplysningstankarna. De första folkhögskolorna präglades av upplysningens anda, och var starkt nyttoinriktade. Samtidigt fanns de humanistiska inslagen alltid med, med bildning och kunskap för människans egen skull. Andra 1800-talsrörelser som skandinavismen och skarpskytterörelsen med dess inriktning på ett folkförsvar för fosterlandet utövade ett mer kortvarigt inflytande.

Liberalismen hävdade att folket skulle få frihet och rättvisa genom folkbildning och kristen tro. Demokratin och behovet av framåtskridande krävde att den stora massan fick upplysning. I två år utgav Teodor Holmberg och Herman Odhner, rektorer på Tärna resp. Lunnevad, Folkhögskolebladet (1884-1886) i detta syfte. Liberalerna hade allmän rösträtt på sitt program och försökte väcka intresset för samhället, inte minst genom folkhögskolans kurser. Detsamma gällde kraven på religionsfrihet och förståelse för de framväxande frireligiösa rörelserna. Liberalerna stödde folkhögskolan som en fri skolform.

Grundtvig och den svenska folkhögskolan

De danska folkhögskolorna stödde sig på Grundtvigs filosofi och pedagogiska tankar. Vad fanns det av det i den svenska folkhögskolan? I företalet till sin doktorsavhandling om den nordiska folkhögskolan skriver Erica Simon att den svenska folkhögskolan alltid förblivit obekant med den grundtvigska idéläran. Sverige nöjde sig med att från Danmark importera en institution men gav en svensk karaktär åt den.

Men från Grundtvig kom grundteserna i folkhögskoletanken: friheten och frivilligheten. Skolformen skulle vara fri från statliga och kommunala läroplaner och fri från betygshets, lärarna skulle vara fria att utforma verksamheten tillsammans med deltagarna och fria att experimentera med arbetsformer. Man skulle inte efterlikna latinskolan. Kursdeltagarna skulle vara vuxna -minst 18 år - och komma frivilligt av egna drivkrafter. Förhållandet mellan lärare och elever skulle bygga på jämställdhet och respekt för allas erfarenheter och utvecklingsförmåga. Föreståndarna kunde i princip själva utforma sin skola i samarbete med lärarna. På de allmänna folkhögskolemötena fördes ständiga samtal och diskussioner om pedagogik, metodik och ideologi. Det finns exempel på många progressiva pedagogiska metoder som skapades och prövades på olika skolor. Hela undervisningen präglades av eleverna egna behov och önskemål och var inriktad på produktivt arbete i en ständig växling mellan teori och praktik.

Leonard Holmström, föreståndare på den första folkhögskolan i Sverige, Hvilan, 1868-1908, skriver i *Läsning för folket 1873*: Den svenska folkhögskolan har en mer praktisk karaktär än den danska, ”ty det var ett större kunskapsmått den svenske bonden åsyftade. Hos honom fanns ej den fosterländska hänförelse, som de politiska händelserna i Danmark väckt till flammande låga---. Man brukar säga att den danska folkhögskolan söker utbilda känslan, den svenska åter förståndet”. Den danska var mer inriktad på folklighet i form av att lyfta fram det danska, språket, forntidshistorien, den nordiska mytologin, sagorna och sången och man gav stort utrymme för det levande ordet, ofta i form av föreläsningar. Svensk folkhögskola var också en tid inspirerad av de nationalistiska tankarna men förde dem inte lika långt utom i undantagsfall, som när Teodor Holmberg, föreståndare på Tärna, personligen utvecklades från liberalism och skandinavism till konservatism och chauvinism vilket ledde till en kris i Svenska folkhögskolans lärarförening vid unionsupplösningen med Norge 1905. Den svenska folkhögskolans främsta uppgift var att ge landsbygdens ungdom allmän medborgerlig bildning, livskunskap och praktiska kunskaper som kunde vara användbara i jordbruket. Den ville stimulera det egna tänkandet, och förmågan att tillägna sig kulturarvet på ett kritiskt sätt mer än att ge detaljerade faktakunskaper. Och den var inte främmande för att ge rena yrkeskunskaper som i andra årskursens lantmannaskolor.

Redan från början uppvisade folkhögskolorna den mångfald som också finns idag. De första folkhögskolorna hade inte kristendom på schemat, något som väckte en del misstänksamhet eftersom det var obligatoriskt i alla andra skolformer. Samtidigt stödde man senare frikyrkorna när de kom in i bilden och startade egna folkhögskolor. Folklighet fick en annan betydelse i Sverige än i Danmark. I Danmark handlade folklighet om danskhetens bevarande i alla avseenden. I Sverige var folklighet mer en fråga om att föra fram folkets bildningsbehov och allmogekultur.

Folkrörelseideologierna

När rörelseskolor började dyka upp i början på 1900-talet sågs de inte alltid med blida ögon. I början motverkades de och anklagades för social agitation eller sekterism och det kom till ganska hårda angrepp. Holarstriden är omtalad i en bok av Erik Sjöqvist, och samma anklagelser fanns mot Brunnsvik. Sigtuna hade också problem som den första skolan med en kristen profil. Men sedan kom folkrörelsernas ideologier att få stort inflytande på folkhögskolans bildningssyn, speciellt den ideologi som växte fram främst inom arbetarrörelsen och utvecklades av ett antal aktiva folkhögskole- och folkbildningspersonligheter i växelverkan med deras praktiska erfarenhet av undervisning på folkhögskola eller inom annan folkbildning. Bernt Gustavssons forskning ger värdefulla insikter och perspektiv på hur denna bildningssyn växte fram.

Richard Sandler och medborgaridealet

Richard Sandler, folkhögskollärare på Holar, grundade ABF och gjorde sedan politisk karriär inom socialdemokratin. Hans värderingar var den tändande gnistan till Holarstriden i början av 1900-talet, som ledde till att skolan under några år framtogs sina statsbidrag. Han ser den planmässiga medborgarbildningen som folkhögskolans främsta uppgift. Den skall inte bara vara en skola för livet utan för samhällslivet. Här finns klart uttalade bildningsmål, och folkhögskolan skall ge vissa fasta, specifika kunskaper. Hans bildningssyn kom att influera folkbildningen för all framtid. Mycket kortfattat kan det sägas handla om betydelsen av lärarens frihet i undervisningen, självverksamheten som arbetsform, vikten av samhälls- och naturvetenskap och ämnesintegrering. Folkbildningens mål skall vara medborgerliga kunskaper, praktiska färdigheter och en vid allmänbildning, där eleverna kritiskt tillägnar sig det bästa av den utbildningen och kulturen för att sedan utveckla detta vidare utifrån sin egen situation.

Självbildningsidealet och bildningen som fri process.

Hans Larsson

Självbildningsidealet företräds av Hans Larsson, Oscar Olsson och Ellen Key. Hans Larsson var bondson och folkhögskollärare och slutade som professor i teoretisk filosofi i Lund. Sina tankar om bildning utvecklade han i första hand från Kants teori om bildningen som en fri process och en fri aktivitet. Han utvecklade den s.k. konvergensprincipen, enligt vilket kunskap är en aktiv process, och förståndets aktivitet en förutsättning för att det överhuvudtaget ska kunna uppstå ett medvetande. Undervisningen skulle utgå från den enskilde eleven och det inre tillståndet, (Rousseau), men också från klassen och de yttre villkoren (Pestalozzi). Jämlikhet är en självklarhet inom folkbildningen. Intuitionen har en framträdande roll - det är inbillningskraften, den skapande fantasin som är det väsentliga i intuitionen. Tanke, känsla och vilja ska integreras.

En annan av hans principer är koncentrationsprincipen, enligt vilken man i varje enskild del kan se helheten, inte allt men det hela i delen. Därför skall folkbildningen motverka specialisering och ämnessplittring och prioritera allmänbildning och tvärvetenskap. Helhet och sammanhang är viktigare än detaljkunskaper. Bildningen ska vara obunden av partsintressen, och - ett uttryck av Hans Larsson som blivit ett bevingat ord i folkhögskolan - folkhögskolans uppgift är inte att göra lärjungen till en vänsterman eller högerman utan till en bildad vänsterman eller bildad högerman. Att vara bildad innebär

inte nödvändigtvis stora kunskaper, utan det väsentliga är personlighetens hållning, såväl i det yttre (vanor och beteende) som i det inre (personlig livshållning).

Bildningens främsta syfte: förstärkningen av demokratin. Oscar Olsson och studiecirkeln

Oscar Olsson var skomakarson från Helsingborg, riksdagsman och lektor vid folkskoleseminariet i Linköping. Förstärkningen av demokratin var det viktigaste syftet för bildningen. Han såg folkrörelserna, demokratin och folkbildningen som en enhet. Folket kunde styra sig självt om det fick möjlighet att skaffa sig kunskaper. Ett nät av studiecirkel över landet skulle vara ett led i kampen mot klassindelning och klassbildning. Här tangerade Oscar Olsson den tidiga folkhögskolans syften men förde dem vidare genom att gå ifrån den liberala idén om "folkstyrelse för folket" genom att tillföra "och genom folket". Oscar Olsson lever i historien som den som verkställde självbildningsidealet genom organiserandet av studiecirkel. Studiecirkeln blir också en av den tidiga folkhögskolans arbetsmetoder jämsides med föredragen och boken. "Gå till boken och fördjupa dig!" uppmanar han. Olsson ser inget motsatsförhållande i att rörelsefolkhögskolor fördjupar den egna rörelsens idé och samtidigt är en del i det allmänna folk- och självbildningsarbetet.

Ellen Key och den estetiska bildningens betydelse för personlighetsutvecklingen

Ellen Key var en internationellt känd författare och kvinnosaksideolog, men också pedagog, folkbildare, föreläsare vid arbetarinstitut, nykterhetsloger och föreläsningsföreningar. Hon förenade en liberal grundsyn med socialistiska idéer, krävde kvinnlig rösträtt och deklarerade att kärlek utan äktenskap var sedligare än äktenskap utan kärlek. Genom debattboken Barnets århundrade 1900 spelade hon en stor roll för 1900-talets pedagogiska debatt. Hon var dotter till en av lantmannapartiets grundare och högste ledare, juristen och godsägaren Emil Key. Som riksdagsman i andra kammaren hade han stött folkhögskolans framväxt i Sverige.

Hennes bidrag till folkbildningens ideologi är framför allt idén att bildning är sammanmältningen av de skilda bildningsmomenten till en helhet, eller alla förmögenheter växelverkan sinsemellan. Särskilt förespråkar hon att fantasi och känsla är en del av bildningsmomenten och måste lyftas fram i de estetiska ämnena. Hon myntade tesen "Bildning är det som är kvar sedan man glömt det man lärt sig". Hon satte samtal och dialog före föredrag.

Under 1900-talet blev dessa ideologier ett med folkhögskolans värdegrund. Men de har inte alltid varit lika allmänna och de har inte alltid accepterats utan konflikt. Framför allt har det funnits konflikter mellan folkhögskolans navigering mellan bildning och utbildning, bildning och marknadsanpassning, frihet och statlig styrning. Intressanta och ibland häftiga debatter redovisas i Tidskrift för folkhögskolan, idag kallad Folkhögskolan, och i ombudsmötenas protokoll.

Progressiv folkhögskola

På 1970-talet bildades en reformrörelse inom folkhögskolan av lärare som tyckte att folkhögskolan stelnat pedagogiskt och var rädd att släppa in världen i folkhögskoleidyllen. Den kallade sig Progressiv folkhögskola och startade via ett upprop i SFHL:s tidskrift Folkhögskolan. Den allmänna linjen, som gav behörighet, fick rekryteringsproblem. Nu infördes specialkurser och estetiska kurser i stor skala. Progressivrörelsen liksom SFHL ville rädda den allmänna linjen och förnya den med en alternativ pedagogik. Man ville tillbaka till folkhögskolans rötter, och man vände sig också till progressiva pedagoger som Freire. Man utvecklade nya arbetsformer och började arbeta i projekt, tema, PBL mm. Progressiv folkhögskola hade också betydelse för de folkhögskoleideologiska frågorna. Den drev både ideologisk debatt och praktiskt pedagogiskt vitaliseringsarbete ute på skolorna, skrev material som Hjälpredan, Progressivs ”lilla röda” och var tillsammans med SFHL med och påverkade den statliga utredning om folkhögskolan som pågick på 70-talet.

I den nya statliga folkhögskoleförordningen 1977 infördes obligatoriska demokratiska styrformer på skolorna, med skolstämmor, lärarråd, kursråd, och elevråd. Styrelsernas och rektorernas makt minskade. Och SFHL och Progressiv folkhögskola fick in sitt förslag till målparagraf i nästan oförändrat skick.

Progressiv folkhögskola varnade för risken att göra folkhögskolorna till kortkurshotell och var emot att öka huvudmännens inflytande och profilering av skolorna. Kortkurserna har till stor del försvunnit men under 90-talet har staten efterfrågat tydligare profilering av rörelseskolorna och huvudmännen har övertagit ansvaret för folkhögskolornas utveckling. Lärarna har fortfarande en stark ställning i fråga om pedagogikens utformning och idag finns ett lärarnätverk kallat Offensiv folkbildning, som vill återupprätta folkhögskolan som en drivande kraft för demokrati och internationell solidaritet.

I TAM: s arkiv:

- Herman Ohdners brevsamling, Leonard Holmströms brevväxling med Teodor Holmberg och Herman Odhner.
- Diskussionsprotokoll från SFHLs ombudsmöten 1902- 1960, därefter beslutsprotokoll.
- Verksamhetsberättelser från de flesta folkhögskolorna från starten fram till 1960-talet.
- Svenska Folkhögskolans årsbok 1904-1920.
- Tidskrift för svenska folkhögskolan 1920-idag.

Övriga litteraturtips:

- Bernt Gustavsson, Bildningens väg
- Bernt Gustavsson, Bildning i vår tid
- Kerstin Mustel m. fl. Från rektorsförening till fackförbund – SFHL 100 år

*Artikeln har skrivits för webbplatsen Lärarnas historia och publicerades i mars 2010.
För källreferens ange: Författare, Artikelstitel, www.lararnashistoria.se, 2010.*